

СУДОВІ ПОЧЕРКОЗНАВЧА, АВТОРОЗНАВЧА ТА ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ

УДК 343.148.4:7.01

О. В. Довженко, судовий експерт Харківського НДІСЕ,
Є. В. Ковкіна, судовий експерт Харківського НДІСЕ,
О. С. Дробишева, судовий експерт Харківського НДІСЕ

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ ХУДОЖНИКІВ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО АТРИБУЦІЮ КАРТИН

Розглянуто випадки із експертної практики дослідження підписів, виконаних незвичними пишучими приладами: пензлем масляною фарбою, вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило та ін.) на відносно м'якій (полотно) і твердій (картон, дошка) поверхнях, на які нанесено шари ґрунтовки та масляної фарби.

Проблема атрибуції художніх творів тісно пов'язана з визначенням авторства. У зв'язку з постійним розвитком індустрії підроблень узагалі на перше місце виступає завдання визначення відповідності завідомо приписуваного авторства істинному.

Як правило, при вирішенні питання про атрибуцію¹ картини признаються комплексні дослідження як із мистецтвознавчих, хімічних, так і почеркознавчих досліджень авторського підпису або рукописного запису художника, які містяться на картині. Слід наголосити на тому, що сам підпис не є точним покажчиком авторства. Іноді його додають власники галерей та інші особи з метою виокремлення, де саме знаходилася картина. Така атрибуція, що базується на добавленому пізніше підписі, є неточною, необумовленою або невійною належністю автентичності. Відомі й випадки, коли обмірковано вдаються до нанесення завідомо недостовірного підпису чи рукописного запису від імені відомого художника з метою отримання вигоди, намагаючись продати картину під виглядом історичної пам'ятки мистецтва.

¹ *Атрибуція* – визначення достовірності, автентичності художнього твору, його автора, місця й часу створення на підставі аналізу стилістичних і технологічних особливостей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

З метою встановлення справжності картини потрібне поєднання підходів, методів аналізу й дослідження, які не є однаковими для всіх об'єктів.

Як відомо, твори європейських художників уже з XVI ст. часто мали підпис автора, що спрощувало атрибуції. Допомогають атрибуціям і відомі європейські архіви, і мистецькі заклади¹. Традиція аукціонних продаж картин сприяла виникненню та розповсюдженню аукціонних каталогів, де наводили опис сюжетів, деталей і розмірів полотна, ім'я автора. На сьогодні дозволена практика копіювання оригіналів відомих і видатних пам'яток мистецтва. При цьому сучасний художник-копіїст повинен дотримуватися декількох правил: робити копію в іншому, ніж оригінал, розмірі та без копіювання підпису автора.

Останнім часом експерти-почеркознавці неодноразово брали участь у проведенні комплексних мистецтвознавчих і почеркознавчих експертиз при вирішенні питання про справжність картини, малюнка. Досліджувані підписи, як правило, виконувалися незвичним пишучим приладом – пензлем масляною фарбою (аквареллю) на полотнах, дерев'яних поверхнях, тобто в умовах, звичних для виконавця, у даному випадку художника, але в умовах, які експерти відносять до незвичних². У процесі дослідження таких об'єктів перед експертом постають певні труднощі, спровоковані впливом незвичних приладів, поверхні, а також розташуванням руки відносно пишучої поверхні на стійкість ознак почерку виконавця.

Розглянемо окремі групи підписів за видами зовнішніх збиваючих факторів, які виконані пензлем масляною фарбою на відносно м'якій (полотно) або твердій (картон, дошка) поверхні, на яку нанесено шари ґрунтовки та масляної фарби³. Ці підписи у свою чергу різняться за способом їх нанесення, який залежить від самого автора картини.

1. До першої групи належать підписи та рукописні записи, виконані пензлем з тонким пишучим вузлом масляною фарбою на відносно м'якій поверхні (полотно) «мокрим способом», тобто по шару масляної фарби, яка ще не висохла. При цьому фарба, якою наноситься підпис, проникає в нижній шар фарби та досить рівномірно в ньому розподіляється.

Так, дослідженню підлягала картина художника І. Волкова⁴. Виконувалася комплексна експертиза, у якій проводилися мікроскопічні, хімічні, спектрофотометричні, почеркознавчі та мистецтвознавчі дослідження.

Перед експертом-почеркознавцем були поставлені питання щодо ідентифікації виконавця рукописного тексту та підпису. Зазначені об'єкти нанесено пензлем з тонким пишучим вузлом масляною фарбою коричнево-

¹ Див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

² Див.: Довженко О. В. Современные возможности комплексного исследования подписей, выполненных в необычных условиях / О. В. Довженко, С. М. Бобрицкий // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. — Х. : Право, 2005. — Вип. 5. — С. 171–175.

³ Масив підписів відібрано з експертної практики Харківського НДІСЕ.

⁴ Див.: Висновок № 4890/4891 за 2010 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

го кольору на старому полотні, про що свідчили сліди побутування – забруднення, потертості, розриви тощо. Полотно значний час зберігалось в рулоні, а це призвело до того, що в прошарку фарби утворився характерний кракелюр¹ механічного походження. На картині також присутній по всій поверхні жорсткий кракелюр природного походження від дії використаних препаратів в умовах температурно-вологого режиму й висихання структури живопису, тобто ґрунтовки, шару фарби та захисного шару.

Мікроскопічним і хімічним дослідженнями встановлено, що підпис нанесено масляною фарбою коричневого кольору зверху на фарбу, яка ще не повністю висохла.

Рис. 1. Досліджуваний підпис художника І. Волкова, виконаний на картині пензлем з тонким пишучим вузлом масляною фарбою

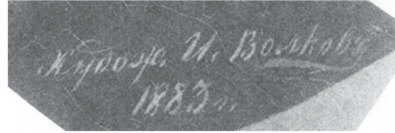

Рис. 2. Зразок підпису художника І. Волкова, виконаний на картині пензлем з тонким пишучим вузлом масляною фарбою

Досліджуваний підпис виконано простими рухами з елементами ускладнення, ступінь виробленості яких високий, темп – вище середнього (рис. 1). Порівнянням описаного підпису зі зразками підписів і почерку І. Волкова встановлено збіги транскрипції підпису («И. В-о-л-к-о-в-ъ»), заключний штрих), розміру букв (великий), розгону (середній), розстановки (середня) та великої кількості окремих ознак (рис. 2).

Але разом з цим було встановлено розбіжності нахилу (у зразках – правий) і таких окремих ознак:

— напрямку початкового штриха букви «ъ» (у дослідженому – зліва направо, у зразках – зверху донизу),

— форми рухів при виконанні другого елемента букви «к» (у дослідженому – дуга, у зразках – прямолінійна), першого елемента букви «л» (у дослідженому – звивиста, у зразках – дуга).

Виявлені збіжні загальні й окремі ознаки виявилися стійкими, суттєвими та достатніми для категоричного висновку про те, що досліджуваний підпис виконано І. Волковим.

Що ж стосується встановлених розбіжних ознак, то їх наявність можна пояснити варіаційністю підписів виконавця, незвичними умовами виконання досліджуваного підпису (незвичний пишучий прилад і незвична пишуча поверхня), а також відмінним за якісними показниками пишучим приладом (досліджуваний підпис виконано більш витонченими рухами, ніж зразки, що може залежати від товщини волокон пензлика). Відмічені ж розбіжності на висновок не вплинули.

¹ Див.: *Кракелюр* (франц. *craquelure*) – шпарини фарбового шару чи лаку у творах живопису [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/>.

2. До другої групи включено підписи та рукописні записи, нанесені пензлем з тонким (або середнім) пишучим вузлом масляною фарбою на рельєфну тверду поверхню (дошка) зверху масляної фарби, яка ще не висохла, тобто «мокрим способом».

Таким прикладом виконання художником свого автографу є досліджуваний підпис від імені М. А. Беркоса, зроблений на картині із зображенням селянського подвір'я із квітковою розсадою¹ (рис. 3).

Візуальним дослідженням встановлено, що нанесені пензлем окремі елементи та штрихи букв не відобразилися досить чітко: нечітко зображені перший елемент букви «М» та другий елемент букви «р», за ступенем складності спрощені букви «е», «ь».

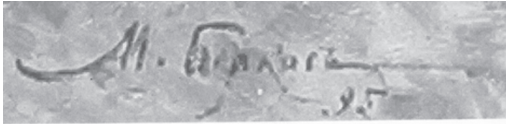

Рис. 3. Досліджуваний підпис художника М. А. Беркоса, виконаний пензлем із середнім пишучим вузлом масляною фарбою на рельєфній твердій поверхні зверху масляної фарби, яка ще не висохла, тобто «мокрим способом»

Відзначені особливості можна пояснити впливом незвичних писемних приладів і поверхні, яка має горбистий рельєф, а також розміщенням руки відносно пишучої поверхні, тобто виконання підпису в умовах, які є звичні для виконавця, у даному випадку художника, але які експерти відносять до незвичних. Незважаючи на те, що незвичності пишучого приладу й поверхні дещо знизили стрункість і чіткість почерку, ці зміни не виключили можливість вирішення ідентифікаційного завдання про виконавця підпису.

Досліджуваний підпис виконано спрощеними та стилізованими рухами, ступінь виробленості яких високий, темп – вище середнього. Після проведенного дослідження, експерт установив, що відмічені збіжні загальні й окремі ознаки стійкі, суттєві, утворюють індивідуальну сукупність, достатню для категоричного висновку про те, що підпис виконано М. А. Беркосом.

До цієї групи підписів за умовами їх виконання також відносимо підпис, розташований на живопису із зображенням літнього пейзажу, який було надано на почеркознавче дослідження². Досліджуваний об'єкт являв собою картину, виконану на папері, який наклеєно на картон. На картині пензлем із середнім пишучим вузлом масляною фарбою було нанесено підпис від імені І. І. Шишкіна (рис. 4).

Порівняльним дослідженням досліджуваного підпису з підписами та почерком І. І. Шишкіна було встановлено збіжності всіх загальних і окремих ознак, які, незважаючи на виявлені діагностичні ознаки, виявилися достатніми для категоричного висновку про те, що зазначений підпис виконано І. І. Шишкіним.

¹ Див.: Висновок № 3012 за 2008 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

² Див.: Висновок № 8061 за 2006 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

Рис 4. Досліджуваний підпис художника І. І. Шишкіна, виконаний пензлем із середнім пишучим вузлом масляною фарбою на твердій поверхні зверху масляної фарби, яка ще не висохла, тобто «мокрим способом»

3. Ще одну групу становлять підписи, нанесені на відносно м'яку рельєфну поверхню (полотно) зверху масляної фарби, яка ще не висохла, вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило тощо).

До Харківського НДІ судових експертиз на дослідження було надано картину І. І. Шишкіна із зображенням пейзажу з виноградом, у нижньому куті якої розташовано підпис від імені І. І. Шишкіна. Експерт вирішував ідентифікаційне питання стосовно справжності цього підпису (рис. 5).

Картина із зображенням пейзажу з виноградом було написано масляними фарбами на полотні. Досліджуваний підпис виконано вістрям колючого предмета, наприклад, голкою, шилом, цвяхом, загостреною паличкою тощо. Підпис виконано простими рухами, ступінь виробленості яких є високим. У ньому відмічені ознаки зниження координації рухів другої групи, що відобразилося в уповільненості темпу, про що свідчать кутастість та звивистість окремих дугових і прямолінійних елементів букв, нерівномірність розподілення рухів по вертикалі при виконанні основ елементів букв. Відмічене свідчить про незвичні умови при виконанні цього підпису, зокрема про незвичний пишучий прилад.

Порівняльним дослідженням досліджуваного підпису з підписами та почерком І. І. Шишкіна було встановлено збіжності всіх загальних та окремих ознак, які достатні для категоричного висновку про те, що зазначений підпис виконано І. І. Шишкіним.

Аналогічним прикладом використання автором незвичного пишучого приладу (голка, шило, цвях тощо) є картина М. Є. Сверчкова, виконана маслом на полотні із зображенням голови коня, із підписом (рис 6).

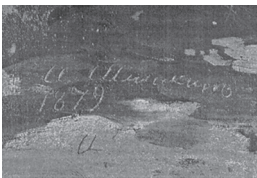

Рис. 5. Досліджуваний підпис художника І. І. Шишкіна, виконаний на відносно м'якій рельєфній поверхні (полотно) зверху масляної фарби, яка ще не висохла, вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило тощо)

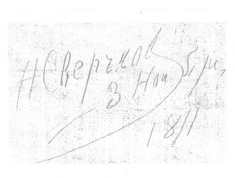

Рис. 6. Досліджуваний підпис художника М. Є. Сверчкова, виконаний зверху масляної фарби, яка ще не висохла, вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило тощо)

Порівняльним дослідженням описаного підпису зі зразками підписів і почерку М. Є. Сверчкова експертом відмічені збіжності всіх загальних (розміру букв, розгону, нахилу, транскрипції підпису) і окремих ознак з підписами цього художника. Ідентифікаційним дослідженням встановлено їх індивідуальну сукупність, достатню для категоричного висновку про те, що підпис на полотні із зображенням голови коня, нанесений зверху масляної фарби вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило тощо), виконаний М. Є. Сверчковим.

4. Виділяється ще одна група картин, де виконується підпис пензликом із середнім або широким пишучим вузлом масляною фарбою «сухим способом», тобто по шару масляної фарби, яка вже висохла та має рельєфну поверхню. При цьому фарба затікає в кракелюр, нерівномірно розподіляється, може відлущуватися від основного шару фарби. І хоча теоретично можна припустити, що автор картини за спливом тривалого часу вирішив підписати свою картину, виконання підпису «сухим способом» у більшості випадків є однією з ознак фальсифікації картини (бо природний кракелюр утворюється протягом багатьох років). У такому випадку велике значення має почеркознавче дослідження, у якому вирішується питання про справжність підпису автора картини.

Під час опрацювання масиву почерків і підписів, виконаних пензлем масляними фарбами на картинах усіма наведеними способами їх виконання, встановлені такі особливості:

- зниження темпу письма та зв'язності рухів;
- спрощення рухів почерку в цілому;
- виконання окремих букв, знаків стилізованими рухами або за схемою друкованого шрифту;
- при виконанні підписів «мокрим способом» спостерігається диференційований натиск при виконанні пензлем з вузьким або середнім пишучим вузлом, а при виконанні підписів широким пишучим вузлом натиск не диференційований;

— при виконанні підписів «сухим способом» визначити ступінь натиску неможливо, що пояснюється нерівномірним розподіленням фарбувальної речовини як на пишучому вузлі, так і на рельєфній поверхні. Іноді пишучий прилад письма не поєднується з поверхнею матеріалу письма через її нерівність, унаслідок цього ускладнюється встановлення ознак порушення координації рухів першої групи. Також спостерігається збільшення розміру письмових знаків, але співвідношення між пропорціями їх розміру, розгону та розстановки зберігається.

Серед окремих почеркознавчих ознаках відмічено:

- спрощення використання письмових знаків овальної, дугової конфігурації при виконанні, наприклад, букв «с», «о», «а», «в», «б» шляхом утрати початкових і заключних висхідних штрихів;
- кількість рухів при виконанні окремих письмових знаків може зменшуватися або ж, навпаки, збільшуватися, що у свою чергу змінює розміщення точок початку та закінчення рухів;
- у деяких письмових знаках зберігається протяжність рухів при виконанні окремих елементів, розчерків;

— форма рухів письмових знаків при виконанні виражених петель може змінюватися на «сліпі» петлі або на прямолінійні штрихи (спостерігається в буквах «в», «ш»).

Зазначене свідчать про те, що письмо незвичними пишучими приладами (пензлем масляною фарбою, вістрям колючого предмета (цвях, голка, шило тощо) призводить до змін почеркових ознак, які є результатом взаємодії пишучого приладу з матеріалом письма.

При виконанні почеркових об'єктів «сухим способом», при якому фарба частково проникає в пишучу поверхню, іноді краска відлушчується, проникає в кракелюр, проведення ідентифікаційного дослідження не завжди можливе.

При виконанні почеркових об'єктів «мокрим способом», під час якого відбувається повне з'єднання пишучого приладу з поверхнею, за умови достатнього обсягу графічного матеріалу та відповідних зразків, можливе вирішення питання про їх виконавця, оскільки істотних змін загальних і окремих ознак почерку не відбувається, що свідчить про їхню стійкість.

ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОДПИСЕЙ ХУДОЖНИКОВ ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСА ОБ АТРИБУЦИИ КАРТИН

О. В. Довженко, Е. В. Ковкина, Е. С. Дробышева

Рассмотрены случаи из практики исследования подписей, выполненных непривычными пишущими приборами: кистью масляной краской, острием колющего предмета (звездь, игла, шило и др.) на относительно мягкой (холст) и твердой (картон, доска) поверхностях, на которые нанесены слои грунтовки и масляной краски.

PECULIARITIES OF EXAMINING ARTISTS' SIGNATURES DURING THE ATTRIBUTION OF PAINTINGS

O. V. Dovzhenko, Y. V. Kovkina, O. S. Drobysheva

The article deals with cases from experts' experience while examining signatures made with unconventional writing and drawing supplies: a brush and oil-based paints, a tip of a piercing instrument (a nail, a needle, an awl and others) on relatively soft (canvases) and hard (cardboard, wood board) surfaces covered with layers of priming and oil-based paint.

УДК 343.148.4

Д. И. Гайдамакина, старший научный сотрудник Харьковского НИИСЭ,
Е. В. Максюк, судебный эксперт Харьковского НИИСЭ

ОБ ИЗМЕНЕНИИ ПРИЗНАКОВ ПОЧЕРКА ПРИ ПИСЬМЕ НА НЕОБЫЧНОЙ ПОВЕРХНОСТИ

Рассмотрены результаты эксперимента по исследованию рукописных записей, выполненных привычным пишущим прибором (шариковой ручкой) на